

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

34

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2016

Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / *Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków*

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

Michał Niezabitowski (przewodniczący / President), Marcin Baran, Anna Biedrzycka, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, Piotr Hapanowicz, dr Grażyna Lichończak-Nurek, Waław Passowicz, Jacek Salwiński, Joanna Strzyżewska, Maria Zientara

Recenzenci / Reviewers:

MHK: Monika Bednarek, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, Piotr Hapanowicz, Grzegorz Jezowski, Andrzej Malik, Michał Niezabitowski, Janusz Tadeusz Nowak, dr Grażyna Lichończak-Nurek, Genowefa Zań-Ograbek, Waław Passowicz, Danuta Radwan, Jacek Salwiński, Maria Wąchała-Skindzier, Joanna Strzyżewska, Andrzej Iwo Szoka, Maria Zientara, dr Jacek Zinkiewicz, Anna Per-Żywolewska

oraz / and

Piotr Górajec, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie; Bogdan Kaczmar, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie; dr hab. Zofia Kaszowska, Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie; dr hab. Janusz Mierzwa, Uniwersytet Jagielloński; prof. Zdzisław Noga, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie; prof. Jan Świąch, Uniwersytet Jagielloński

Redaktor / Editor:

Anna Biedrzycka

Współpraca redakcyjna / Co-editor:

Monika Iwaszko

Projekt graficzny / Graphic Design:

Monika Wojtaszek-Dziadusz

Tłumaczenie streszczeń na język angielski / Translation of summaries into English:

Lingua Lab s.c.

Ilustracje / Illustrations:

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Biblioteka Narodowa (BN), Bundesarchiv, Centralne Archiwum Pielęgniarstwa Polskiego, Fototeka Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (IHS UJ), Lwowskie Muzeum Historyczne, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK), Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie (MIMK), Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), www.mauthausen-memorial.at

oraz / and:

Łukasz Biały, Maria Lisowska-Dziuba, Janusz Firlet, Jacek Graff, Piotr Guzik, Hadrian Jakóbczak, Andrzej Janikowski, Tomasz Kalarus, Łukasz Komornicki, Rafał Korzeniowski, Beata Kowalczyk, Paweł Kubisztal, Bogusław Kuplowski, Stanisław Malik, Maria Marzec, Daria Pilch, Ewa Skrzydlak, Marta Śmietana

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting:

Grafit Studio, Jacek Łucki

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków, 2016

Wydawca / Publisher: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Rynek Główny 35

31-011 Kraków

www.mhk.pl

FacebookMHK | TwitterMHK | InstagramMHK

Rocznik jest wpisany do wykazu czasopism naukowych prowadzonego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (część B, poz. 835). Pierwotną wersją czasopisma jest wersja drukowana / The annual is listed in the register of research periodicals kept by the Ministry of Science and Higher Education (Part B, item 835). The periodical originally comes out in print

Druk / Print: Drukarnia Leyko sp. z o.o.

Gmina Dębniki w dobie autonomii galicyjskiej 1867–1910

Niniejszy artykuł przedstawia funkcjonowanie samodzielnej gminy Dębniki od jej powstania do przyłączenia do Krakowa w 1910 roku. Jest efektem pracy nad przygotowaniem wystawy czasowej *Zwierzyniec zaprasza – Dębniki* i stanowi rozszerzenie i uzupełnienie informacji zawartych w towarzyszącym jej folderze¹. W zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie zachowała się kompletna dokumentacja dawnych podkrakowskich gmin, przyłączonych w latach 1910–1915 w ramach tworzenia Wielkiego Krakowa. Zbiór uchwał podejmowanych przez poszczególne rady gmin jest niezwykle cennym źródłem wiedzy dla historyków zainteresowanych okresem autonomii galicyjskiej, ale jak do tej pory materiały te nie doczekały się naukowego opracowania, choć były wielokrotnie wykorzystywane w publikacjach poświęconych rozszerzeniu granic miasta za czasów prezydenta Juliusza Leo. Archiwalia te w istotny sposób mogą poszerzyć dotychczasowy stan wiedzy na temat samorządu i ustawodawstwa na poziomie lokalnym, a także nie mniej istotnych kwestii gospodarczych i społecznych. Akta dawnych podkrakowskich gmin, w tym także Dębniak, są ważne również z punktu widzenia rozwoju przestrzennego Krakowa, ich szczegółowa analiza z pewnością przyczyni się do lepszego rozumienia mechanizmów towarzyszących powstawaniu współczesnych metropolii.

Dlaczego właśnie Dębniki? Na ich przykładzie doskonale widać zmiany, jakie na przełomie XIX i XX wieku stały się udziałem mieszkańców nie tylko Krakowa, ale i innych miast ówczesnej Galicji. Dębniki w ciągu życia zaledwie jednego pokolenia przekształciły się z typowej wsi w gęsto zaludnione przedmieście, co wiązało się także ze zmianami w dotychczasowej strukturze społecznej. Ta swoista rewolucja znajduje swoje odzwierciedlenie w aktach gminy z tego okresu.

Dębniki w latach 1867–1887

Gmina Dębniki powstała na mocy statutu z 12 sierpnia 1866 roku, w pionie państwowym podlegały c.k. Starostwu w Podgórzcu, w pionie samorządowym – Wydziałowi Powiatowemu w Wieliczce². Pierwsza Rada Gminy Dębniki wyłoniona w wyborach zebrała się 9 września 1867 roku. Naczelnikiem został Michał Kotusiński, jego zastępcą Maciej Pieniążek, funkcję pisarza gminnego objął Karol Knapniewski, w skład Rady weszli również Jędrzej Jędryszewski,

Szymon Gasner, Franciszek Sasorski, Józef i Błażej Idzikowscy³. Byli to ludzie dobrze znani w swoim środowisku, już wcześniej aktywnie działający na rzecz lokalnej społeczności, bogaci gospodarze i rzemieślnicy. Jędrzej Jędryszewski był poprzednim wójtem, natomiast jak zapisano w protokole, Karol Knapniewski był człowiekiem, „któremu wszystkie interesy gminy są znane”, dlatego zapewne powierzono mu odpowiedzialne stanowisko pisarza gminnego. Był on jedynym z urzędników, obok stróża nocnego i zatrudnionego na część etatu policjanta, który za swoją pracę pobierał wynagrodzenie, pozostali radni w początkowym okresie pełnili swoje funkcje społecznie⁴.

Rada Gminy zbierała się zaledwie kilka razy w roku⁵. Sytuacja finansowa gminy Dębniki w pierwszych latach jej istnienia była bardzo trudna, z wyjątkiem pastwisk nie posiadała żadnego majątku⁶. Poza tym były małą i słabo zaludnioną gminą, jej powierzchnia wynosiła zaledwie 1,15 km kw., pozostała część (1,17 km kw.) należała do obszaru dworskiego⁷. Do podstawowych kompetencji gminy oprócz

¹ Zob. Heksel Bartosz: *Zwierzyniec zaprasza – Dębniki*. Kraków 2015. Autonomia galicyjska, s. 18–25. Folder wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, Dom Zwierzyniecki, 7 listopada 2015 r. – 28 marca 2016 r. Kurator Bartosz Heksel.

² *Studia do sprawy przyłączenia gmin sąsiednich do miasta Krakowa*. Kraków 1905, s. 34.

³ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Księga uchwał gminy Dębniki (Dembniki) vel Rybaki, 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 9 września 1867 r., sygn. GmP XIII-2, s. 3.

⁴ Np. w 1869 r. wynagrodzenie dla pisarza gminnego wynosiło 22 guldeny (złote reńskie) rocznie, dla policjanta 15 guldenów, natomiast stróż nocny zarabiał 50 guldenów rocznie. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Sprawozdanie finansowe gminy Dębniki, 11 grudnia 1869 r., sygn. GmP XIII-2, s. 22. W 1892 r. na terenie monarchii austro-węgierskiej wprowadzono reformę monetarną, guldeny zostały zastąpione przez korony.

⁵ Następne posiedzenie Rady odbyło się w grudniu 1867 r. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 16 grudnia 1867 r., sygn. GmP XIII-2, s. 4.

⁶ ANK, Inwentarz majątku gminy, 1877, sygn. GmP XIII-4, s. 4.

⁷ *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 36–37.

Pocztówka z widokiem domu przy ul. Tynieckiej 7, 1908; w zbiorach Łukasza Komornickiego

Kolej cyrkumwalacyjna na Dębnikach, ok. 1888 r., autor fotografii nieznan; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs21805/IX

pobierania podatków należało m.in. dbanie o przestrzeganie prawa, wydawanie pozwoleń budowlanych i koncesji, przekazywanie prośb i pism do administracji wyższego szczebla, rozpatrywanie skarg oraz wniosków do zwierzchni

ności gminnej, wydawanie różnego rodzaju zaświadczeń⁸, a także opieka nad stanem dróg. Zapewnienie odpowiedniej komunikacji na terenie gminy było bardzo ważne, kwestia swobodnego dojazdu do pól powodowała częste konflikty, zwłaszcza gdy gospodarze nie zgadzali się, by przez ich posesje prowadzić bydło na pastwiska. Jedną z takich spraw budziła tak duże emocje, że urzędnicy gminni, próbujący załagodzić spór, zostali pobici kijami nabitymi gwoździami przez krewkich mieszkańców⁹. Bardzo ważnym i niezwykle kosztownym obowiązkiem nałożonym na gminę było także zabezpieczenie przed powodzią, dbanie o stan wałów oraz likwidacja skutków wylewów Wisły, które na Dębnikach zdarzały się regularnie.

Ponadto gmina była zobowiązana do wynajęcia plebanii dla księży w Podgórzu oraz pomieszczenia na areszt. Duże obciążenie dla budżetu gminy stanowiło rozmieszczenie załogi wojskowej na terenie Dębni. Gmina nie posiadała własnych pomieszczeń, dlatego żołnierzy rozlokowano w prywatnych domach, konie w stajniach, pozostali mieszkańcy byli zobowiązani do dostarczania żywności¹⁰. Ze środków gminy pokrywane były także częste wyjazdy urzędników do Starostwa Powiatowego w Wieliczce. Ogółem koszty

⁸ Osoby starające się np. o uzyskanie pożyczki musiały przedstawić opinię wydaną przez Radę Gminy. Z zachowanych dokumentów można uzyskać informacje na temat zawodów, jakie wykonywali mieszkańcy Dębni. I tak, np. Stanisław Reingruber, z zawodu rymarz, w 1868 r. starał się o kredyt w Kasie Pożyczkowej w Wieliczce i otrzymał zaświadczenie, że jest uczciwym i pracowitym rzemieślnikiem. Podobnie rzecz się miała w przypadku Franciszka Sasorskiego, gospodarza wiejskiego. Obaj byli na tyle godni zaufania, że pełnili

w późniejszym okresie funkcję naczelnika gminy.

⁹ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 11 czerwca 1868 r., sygn. GmP XIII-2, s. 8.

¹⁰ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Uchwała Rady Gminy, 20 sierpnia 1868 r., sygn. GmP XIII-2, s. 9. Według danych z początku XX stulecia, na Dębnikach nie stacjonowała już żadna załoga wojskowa, zob. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XVI. Załogi wojskowe, s. 94.

Fragment zabudowy Rynku Dębnickiego, 2015, fot. Jacek Graff

administracyjne pochłaniały wszystkie środki, jakimi dysponowała gmina w początkowym okresie funkcjonowania, a co za tym idzie, nie mogła wywiązywać się ze wszystkich zleconych jej zadań. Swoje dochody czerpała ze sprzedaży gruntów i dzierżawy pastwisk, a także np. praw do polowań oraz podatków nakładanych na mieszkańców. Jak podaje Paweł Czuj, w 1880 roku na Dębnikach istniały 42 domy, dwa pałacyki i zabudowania gospodarcze¹¹.

Dębniki na przełomie XIX i XX wieku

Momentem przełomowym w dziejach Dębnik była budowa mostu przez Wisłę. Jako pierwszy zbudowano drewniany most, tzw. wojskowy, łączący wylot ulicy Bernardyńskiej z dzisiejszą ulicą Zamkową. Mimo że była to przeprawa tymczasowa, przyczyniła się do przyspieszenia urbanizacji Dębnik¹². W 1888 roku oddano do użytku most kolejowo-drogowy¹³. Dzięki uzyskaniu stałego połączenia z Krakowem Dębniki pod koniec XIX i na początku XX wieku przeżywały okres dynamicznego rozwoju. Migracji ludno-

Waza o dekoracji roślinno-geometrycznej z Fabryki J. Niedźwiecki i spółka, ok. 1900 r.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-2854-3, fot. Tomasz Kalarus

¹¹ Czuj Paweł: Jak tu było przed laty?. W: *Pamiętka konsekracji kościoła w Dębnikach*. Kraków 1938, s. 52.

¹² Most wojskowy zbudowano z inicjatywy komendy garnizonu twierdzy Kraków w 1887 r., został zlikwidowany w 1891 r. Lulewicz Dominik: Dwa miasta, dwa brzegi. O kolei i mostach w Podgórzu. W: *Dwa miasta, dwa brzegi. W 100. rocznicę połączenia Podgórza i Krakowa (1915–2015)*. Red. nauk. Elżbieta Fiolet. Kraków 2015, s. 261–262. Katalog wystawy Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Archiwum Narodowego w Krakowie, Domu Kultury Podgórze, Dom Historii Podgórza, 4 lipca – 27 grudnia 2015 r. Kurator Elżbieta Fiolet.

¹³ Kolej cyrkumwalacyjna przebiegała na Dębnikach wzdłuż dzisiejszej ul. Konopnickiej przez parcelę budowlaną należącą do Andrzeja Idzikowskiego. Jako odszkodowanie za przejętą nieruchomości ustalono cenę 70 centów za sążeń (wiedeński sążeń kwadratowy mierzył 3,597 m kw.). ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 28 października 1888 r., sygn. GmP XIII-2, s. 64. Przęsło kolejowe mostu oddano do użytku 1 stycznia 1888 r., natomiast drogowe 7 listopada 1888 r. Kolej cyrkumwalacyjna funkcjonowała do 1911 r., w miejsce toru położono kładkę dla pieszych. Lulewicz Dominik: Dwa miasta, dwa brzegi..., s. 235–236.

Kafel piecowy z Fabryki J. Niedźwiecki i spółka, początek XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-3738-3, fot. Tomasz Kalarus

ści, napływającej przede wszystkim z pobliskiego Krakowa, ale także z całego obszaru ówczesnej Galicji, towarzyszył duży ruch budowlany. W roku 1890 na Dębnikach (łącznie z obszarem dworskim) mieszkały 902 osoby, 10 lat później już 2731¹⁴. Trzykrotny wzrost nastąpił pomimo ujemnego przyrostu naturalnego¹⁵. W tym samym czasie przyrost liczby domów wyniósł 110 proc., szybciej rozwijał się jedynie pobliski Ludwinów (136 proc.)¹⁶. Dębniaki należały do tych

podkrakowskich gmin, które płaciły największy podatek od nowych domów. W kolejnych latach nadal rosła liczba mieszkańców Dębnik, w 1910 roku mieszkało tam już 4889 osób, obok Krowodrzy i Grzegórzek były najliczniejszą gminą przyłączoną wówczas do Krakowa¹⁷. Należały także do najgęściej zaludnionych podkrakowskich gmin, w 1900 roku na 1 km kw. przypadają (bez obszaru dworskiego) 2323 osoby¹⁸. Dziesięć lat później wartość ta dla Dębnik wynosiła już 4251 osób na 1 km kw.

Na dębnickich gruntach należących do dawnych gospodarzy powstawały kamienice czynszowe i eleganckie podmiejskie wille, projektowane przez najlepszych wówczas krakowskich architektów (m.in. Jan Zawieyski, Józef Pokutyński czy Roman Bandurski). Z popytu na działki budowlane korzystali przede wszystkim miejscowi gospodarze, dla których sprzedaż gruntów stała się źródłem dużego dochodu, na wartości zyskiwała także ziemia należąca do gminy. Tak duży napływ mieszkańców powodował znaczące zwiększenie przychodów, ale również wzrost kosztów funkcjonowania gminy, konieczność przeprowadzenia nowych inwestycji oraz zatrudnienia większej liczby urzędników¹⁹. Co oczywiste, rosła też liczba radnych, w wyborach przeprowadzonych w 1894 roku wybrano ich 12 oraz sześciu zastępców²⁰. Wraz ze zwiększeniem liczebności gminy wprowadzony nowy podział administracyjny, obejmujący dziewięć sekcji. Wprowadzono wówczas po raz pierwszy na Dębnikach nazwy ulic²¹. Czynnikiem sprzyjającym rozwojowi Dębnik obok bliskości Krakowa oraz niższych cen mieszkań były korzystniejsze warunki dla powstawania

¹⁴ W gminie Dębniaki w 1900 r. (nie licząc obszaru dworskiego) mieszkały 2672 osoby. Dane za: *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 36–55.

¹⁵ *Ibidem*, tab. IX. Przegląd porównawczy ruchu ludności w Krakowie i w 16 gminach podmiejskich w 1900 r., s. 52–53.

¹⁶ Dla porównania, w Krakowie ten sam wskaźnik wynosił 29,56 proc., średnia dla gmin, które planowano przyłączyć do Krakowa – 34,46 proc. Na początku XX w. zabudowa Dębnik zajmowała 4 proc. powierzchni (licząc z obszarem dworskim to zaledwie 2,25 proc. obszaru całej wsi), por. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 39–41, tab. IV. Wykaz obszaru zabudowanego i niezabudowanego w miejscowościach przyległych i w mieście Krakowie, s. 39. Trzeba jednak pamiętać, że spora część Dębnik przylegała do terenów fortecnych, dopiero zniesienie tzw. rewersów demolacyjnych w 1907 r. umożliwiło uzyskanie nowych obszarów pod inwestycje. Na temat austriackich fortyfikacji, które powstały na Dębnikach zob. *O przyszłość Twierdzy Kraków. Opracowanie studialne dla Programu Planu Ochrony Zespołu Historyczno-Krajobrazowego Twierdzy Kraków*. Red. Zbigniew Myczkowski, Halina Rojkowska-Tasak. Atlas Twierdzy Kraków. Seria 2. Prace Studialne, t. 5. Kraków 2010, s. 28, 36, 38; *Mapa Twierdzy (1899–1904)*. Red. Jan Janczykowski. Atlas Twierdzy Kraków. Seria 1. Materiały Źródłowe, t. 12. Kraków 2000. Festungs-Umgebungs-Plan von Krakau, Blatt [arkusz] 21.

¹⁷ Nowak Janusz Tadeusz: *Wielki Kraków – wielkie szanse 1910–2010*. Red. Anna Biedrzycka. Kraków 2010, s. 69–71. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, pałac Pod Krzysztofory, 8 września 2010 r. – 27 lutego 2011 r. Kurator Janusz Tadeusz Nowak.

¹⁸ Swoisty rekord gęstości zaludnienia wśród podkrakowskich gmin należał do Półwsia Zwierzynieckiego i wynosił 7728 osób na km kw. W Ludwinowie przypadało 4541 osób na km kw., w Nowej Wsi Narodowej 2579, a w sąsiadującym z Dębnikami Zakrzówku 669 osób. Dla porównania, w 1900 r. Podgórze współczynnik ten wynosił 3312 osób na km kw., a we Lwowie 4996. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 46.

¹⁹ W 1887 r. gmina zatrudniła Wincentego Kaczmarczyka jako majstra kominarskiego do czyszczenia kominów. W 1888 r. ogładczem bydlą został Tomasz Klaja, jego zastępcą Ludwik Kadulski, obaj z roczną pensją w wysokości 30 guldenów. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, sygn. GmP XIII-2, Protokoły z posiedzenia Rady Gminy Dębniaki, 23 października 1887 r., s. 56, 28 grudnia 1888 r., s. 65.

²⁰ W 1867 r. gmina Dębniaki miała ośmiu radnych (zob. przyp. 3). 28 kwietnia 1894 r. naczelnikiem gminy został wspomniany wcześniej Stanisław Reingrubert, jego zastępcą Tomasz Mól, którego 30 listopada 1894 r. wybrano na nowego naczelnika i pełnił tę funkcję aż do formalnego przyłączenia Dębnik do Krakowa w 1910 r. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 30 listopada 1894 r., sygn. GmP XIII-2, s. 99. W niektórych posiedzeniach Rady Gminy brał udział także hr. Bronisław Lasocki jako przedstawiciel obszaru dworskiego. Ostatnia Rada Gminy, wybrana w 1906 r., liczyła już 18 radnych i dziewięciu zastępców.

²¹ W 1894 r. wprowadzono na terenie gminy Dębniaki następujące ulice: Podwawelska, Kościuszki, Rzeźbiarska, Droga Tyniecka, Twardowskiego, Zagrody, Nowa, Na Błoniach, Droga Podgórska. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 25 lipca 1894 r., sygn. GmP XIII-2, s. 93.

Widok Wawelu od zachodu ujęty z lewego brzegu Wisły, ok. 1880 r., fot. Zakład Fotograficzny Ignacego Kriegera; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs325/IX

przemysłu. W 1902 roku na Dębnikach działało dziewięć większych fabryk i przedsiębiorstw: kamieniołom, dwa wapienniki, dwie fabryki pieców kaflowych, fabryka wyrobów gipsowych i płyt posadzkowych, fabryka naczyń emaliowanych, fabryka wyrobów metalowych oraz fabryka farb²². W kolejnych latach powstawały kolejne wytwórnie, jak choćby fabryka szczotek Józefa Schiefersteina²³.

Dębniکی słynęły z produkcji wyrobów ceramicznych. Najprawdopodobniej najstarszą kaflarnią była fabryka Hermana Bethkego, działająca od 1856 roku do końca lat sześćdziesiątych XIX wieku, a w drugiej połowie XIX wieku także fabryka Adama Żychonia²⁴. Najbardziej znane wyroby pochodziły jednak z fabryki Józefa Niedźwieckiego. Została założona w 1890 roku przez Józefa Niedźwieckiego i Józefa Pokutyńskiego,

znanego krakowskiego architekta²⁵. Od 1894 roku współnikiem Niedźwieckiego był Adam Kirchmayer, wywodzący się z rodziny dawnych właścicieli Dębnik. Po śmierci właściciela wraz z Beatą Kirchmayer (córką Jana Matejki, żoną Wincen-tego Kirchmayera) przejął firmę, zachowując dotychczasową nazwę²⁶. Fabryka zatrudniająca blisko stu robotników wytwarzała prawie tysiąc pieców kaflowych rocznie²⁷. Piece stanowiły główną część produkcji, ale oprócz nich w zakładzie powstawały także fajansowe serwisy do kawy i dekoracyjne wazy inspirowane motywami pochodzącymi ze sztuki ludowej, w tym także zakopiańskiej, oraz pamiątkowe plakiety. Dzięki współpracy z wybitnymi krakowskimi artystami, jak choćby Konstantym Laszczką, rektorem Akademii Sztuk Pięknych, czy Janem Szczepkowskim, ceramika z dębnickiej fabryki cie-

²² Cztery spośród wymienionych zakładów zatrudniały do 10 osób, jedna między 11 a 15, dwie od 21 do 30, jedna od 31 do 50 i jedna od 51 do 100. Fabryki zatrudniające powyżej 100 osób w tym czasie działały tylko w Krakowie i Podgórzu. Dębniکی należały wówczas do najbardziej uprzemysłowionych gmin podkrakowskich, np. w Płaszowie istniało siedem fabryk (w tym dwie powyżej 50 pracowników), na Grzegórkach cztery (jedna powyżej 50 osób), na Półwsiu Zwierzynieckim siedem, ale żadna z nich nie zatrudniała więcej niż 15 osób. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 17–18. Wspomniana fabryka farb działała na Dębnikach zaledwie przez kilka lat, zgodę na jej budowę wydała Rada Gminy w 1896 r. (ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 23 maja 1896 r., sygn. GmP XIII-2, s. 123–124), ale pomiędzy

1902 a 1905 r. została przeniesiona na Zwierzyniec.

²³ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 28 sierpnia 1907 r., sygn. GmP XIII-3, s. 11.

²⁴ Kostuch Bożena: *Krakowskie fabryki kaflí w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. „Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, z. 29, s. 233, 235.

²⁵ Józef Pokutyński (1859–1929) była autorem projektu m.in. obecnego gmachu Filharmonii Krakowskiej oraz neorenesansowej kaplicy świętych Piotra i Pawła przy ul. Madalińskiego na Dębnikach.

²⁶ Moskał Katarzyna: *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. Katalog Zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr 5. Kraków 2012, s. 49.

²⁷ Kostuch Bożena: *Krakowskie fabryki kaflí...*, s. 236.

szła się popularnością nie tylko na terenie ówczesnej Galicji, ale znajdowała nabywców także na kiermaszach ze sztuką ludową w Wiedniu²⁸. Obok wymienionych fabryk na Dębnikach funkcjonowało ponad 140 mniejszych, często kilkuosobowych przedsiębiorstw produkcyjnych, przetwórczych, handlowych i usługowych, wśród nich warsztaty rzemieślnicze i krawieckie, firmy budowlane, kamieniarskie, transportowe²⁹. Na Dębnikach działało wówczas także osiem zarejestrowanych przedsiębiorstw zajmujących się rybołówstwem.

Tempo zmian, jakie zachodziły na Dębnikach w ostatniej dekadzie XIX wieku, było ogromne. Na początku 1899 roku Rada Gminy zwróciła się do władz wyższej instancji z następującym apelem: „Rada uchwała jednogłośnie, aby poczyniono wszelkie starania tak do Wysokiego Sejmu, jak również i Wydziału Rady Powiatowej, aby gmina Dębniiki uzyskała tytuł miasteczka [pisownia oryg.]³⁰. Cztery lata później w protokole z posiedzenia Rady Gminy zapisano: „miejscowość [Dębniiki] nie jest wsią, a miastem, wobec połączenia tramwajowego jest formalnie [podkreślenie autora] częścią miasta Krakowa, najbliższym i najpiękniejszym jego przedmieściem”³¹.

Za dynamicznymi przeobrażeniami Dębniiki nie nadążały zmiany mentalne, dlatego Rada Gminy była zobowiązana do wprowadzenia i bezwzględne egzekwowania przepisów przeciwpożarowych. Mieszkańcom domów nie wolno było przechowywać na strychach drewna oraz siana ani wchodzić z otwartym ogniem na strych, każdy właściciel musiał na swój koszt wyposażyć posesję w odpowiedni sprzęt, drabiny, wiadra itp. Gminni urzędnicy mogli kontrolować wywiązywanie się mieszkańców z obowiązku ochrony przeciwpożarowej, a za nieprzestrzeganie przepisów groziły wysokie grzywny lub nawet do 20 dni aresztu³². Rygorystyczne przestrzeganie przepisów przeciwpożarowych było o tyle istotne, że gmina nie posiadała własnej straży pożarnej. Równie ważne było stosowanie się do zaleceń sanitarnych. Przykładem współ-

istnienia na Dębnikach dwóch światów, miejskiego i wiejskiego, było zarządzenie Rady Gminy z 1909 roku surowo zabraniające jeżdżenia konno, wozami, wózkami i taczkami, a także pędzenia bydła po chodnikach³³.

Kolejnym przejawem wkraczania miejskiego życia na Dębniiki były licznie działające karczmy i szynki. Koncesje na sprzedaż alkoholu oraz innych napojów wydawała Rada Gminy³⁴. Dębniickie szynki musiały cieszyć się dużą popularnością także wśród mieszkańców Krakowa. Według szacunków krakowskich urzędników, roczne spożycie piwa na Dębnikach wynosiło 60 tysięcy litrów, wina 2 tysiące litrów, a spirytusu 6 tysięcy litrów³⁵. W 1900 roku karczm na terenie Dębniiki było już tyle, że postanowiono ograniczyć liczbę wydawanych koncesji, jak zapisano w jednym z protokołów: „z powodu znacznej ilości tego rodzaju handlu, Rada oświadcza się odmownie”³⁶. Ciekawym przykładem spraw rozpatrywanych przez gminę był wniosek Stanisława Barłyza o zgodę na budowę kręgielni na Dębnikach w 1898 roku. Koncesja została wydana, choć nie wiadomo, czy wspomniana kręgielnia powstała³⁷.

Przytoczona wyżej wypowiedź, że Dębniiki na początku XX wieku bardziej przypominały miasto niż wieś, wydaje się zdecydowanie przesadzona, jeśli spojrzeć na stan infrastruktury. Mimo starań podejmowanych przez Radę, rosnące potrzeby zwiększającej się w tak dużym tempie populacji przekraczały możliwości, jakimi dysponowała gmina. Dobrze widać to na przykładzie utrzymania dróg na jej terenie. Przez Dębniiki przebiegała droga powiatowa o długości 800 m, ale nawet ona nie była wybrukowana, pozostała część nie posiadała w ogóle utwardzenia. Na 1500 m ulic i 3000 m zwykłych dróg gminnych przypadało 500 m bieżących chodnika³⁸. System komunikacyjny na terenie gminy uzupełniało 1000 m dróg polnych. W kolejnych latach prowadzono prace, które miały na celu utwardzenie dróg gminnych³⁹.

²⁸ Więcej na temat ceramiki z fabryki J. Niedźwiecki i spółka zob. Kołodziejowa Bolesława: *Ceramika krakowska I poł. XX w.* „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” 1991, t. 14, s. 121–131.

²⁹ Na terenie Krowodrzy funkcjonowało 189 przedsiębiorstw, na Ludwinowie 161, a na Grzegórkach 163. Ogółem w gminach sąsiadujących z Krakowem było ich 2624, z czego połowa przypadała na miasto Podgórze. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XII. Wykaz przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych w gminach sąsiednich i w Krakowie, s. 61.

³⁰ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 26 stycznia 1899 r., sygn. GmP XIII-2, s. 146.

³¹ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 4 października 1903 r., sygn. GmP XIII-2, s. 250.

³² Ibidem, s. 250–252.

³³ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 24 maja 1909 r., sygn. GmP XIII-3, s. 138–141.

³⁴ Z zachowanych dokumentów gminy Dębniiki można dowiedzieć się, jakie napoje były wówczas popularne. Przykładowo, w listopadzie 1896 r. Rada Gminy rozszerzyła koncesję dla Elżbiety Łukasik na sprzedaż herbaty i kawy z rumem. ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 24 listopada 1896 r., sygn. GmP XIII-3, s. 129. W dębniickich lokalach spoży-

wano chętnie również piwo i wino.

³⁵ Na Krowodrzy roczne spożycie piwa wynosiło 40 tysięcy litrów, wina 40 tysięcy litrów, spirytusu 50 tysięcy litrów. Na Półwsi Zwierzynieckim 52 tysiące litrów piwa, 3 tysiące litrów wina i 50 tysięcy litrów spirytusu, w Nowej Wsi Narodowej 12,5 tysięcy litrów piwa, 500 litrów wina i 2 tysiące litrów spirytusu. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XXVIII, s. 137.

³⁶ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, Sprawa wydania koncesji na sprzedaż trunków dla Jana Pobudkiewicza, 27 października 1900 r., sygn. GmP XIII-2, s. 180. W 1909 r. Jan Leśko uzyskał koncesję na podawanie potraw oraz kawy i herbaty, ale bez domieszek spirytusowych. ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 24 maja 1909 r., sygn. GmP XIII-3, s. 139.

³⁷ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 12 marca 1898 r., sygn. GmP XIII-3, s. 140.

³⁸ *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 74–76.

³⁹ Przykładowo, w 1909 r. na położenie szutru, poprawę nawierzchni, zakup materiałów i robociznę przeznaczono kwotę 1623,77 koron. ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, Wydatki na utrzymanie dróg, 8 października 1909 r., sygn. GmP XIII-3, s. 149.

Karta korespondencyjna zaadresowana do Tomasza Mola, naczelnika gminy Dębnyki, 1896; w zasobie ANK, sygn. GmP-XIII-2, s. 119b

czterech studni wodociągowych, rozłożony na kilka lat koszt wyniósł 2800 koron⁴⁵. W 1909 roku za zgodą Rady Miejskiej Krakowa gmina uchwaliła zaciągnięcie pożyczki na ogromną wówczas kwotę 70 tysięcy koron, przeznaczony na budowę kanalizacji, chodników i odprowadzanie ścieków⁴⁶.

Najgorzej wyglądała jednak kwestia opieki zdrowotnej. Pod tym względem niestety Dębnyki nie były wyjątkiem spośród podkrakowskich gmin. Nie posiadały stałej placówki służby zdrowia. Z wyjątkiem Krakowa szpital znajdował się jedynie w Podgórzu. Jeśli chodzi o pogotowie ratunkowe to część gmin, w tym także Dębnyki, korzystała z pomocy krakowskiego Towarzystwa Ratunkowego, ale przeznaczanie na ten cel kwoty 30 koron rocznie na pewno nie zapewniało właściwej opieki potrzebującym⁴⁷. W budżecie gminy znalazły się jeszcze środki na wynagrodzenie dla „ogładcza ciał zmarłych i bydła”⁴⁸. Właściwie na tym kończyła się opieka medyczna dostępna dla mieszkańców kilkutysięcznej miejscowości, nawet w porównaniu z gminami o podobnej liczbie ludności była niezwykle skromna⁴⁹. W 1902 roku zatrudniony został ratownik na kąpielisku na Wiśle⁵⁰. Do obowiązków gminy należała też opieka nad osobami ubogimi, w 1901 roku na przeznaczonym na ten cel funduszu Dębnyki zgromadziły 1485 koron i 44 halerze⁵¹. W działalność dobroczynną zaangażowane były również osoby prywatne, zwłaszcza pochodzące z zamożnych rodzin, w wielu przypadkach organizowano zbiórki społeczne na konkretny cel⁵².

⁴⁵ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Uchwała o budowie studni wodociągowych, 4 sierpnia 1907 r., sygn. GmP XIII-3, s. 8–9.

⁴⁶ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 19 marca 1909 r., sygn. GmP XIII-3, s. 133.

⁴⁷ *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 81.

⁴⁸ Funkcję tę na terenie gminy Dębnyki w 1900 r. pełnił znany lekarz i działacz społeczny dr Bolesław Komorowski. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 13 czerwca 1900 r., sygn. GmP XIII-2, s. 174.

⁴⁹ Gmina Zwierzyniec przeznaczała 480 koron na lekarza, Krowdza także 480 koron na lekarza i akuszerkę, Czarna Wieś 300 koron, Półwie Zwierzynieckie aż 800 koron, natomiast Ludwinów 50 koron, Płaszów i Dąbie po 40 koron, Prądnik Biały

Reklama fabryki wody sodowej Jana Lisinśkiego i fabryki pieców kaflowych Józefa Niedźwieckiego z Dębnyk w „Kalendarzu Krakowskim Józefa Czecha na rok 1915”, r. 84, s. 40

Największym osiągnięciem samodzielnej gminy Dębnyki była budowa szkoły powszechnej. W 1896 roku Rada Szkolna c.k. Starostwa w Wieliczce wyraziła zgodę na utworzenie nowej placówki edukacyjnej, która miała służyć uczniom zarówno z Dębnyk, jak i Zakrzówka⁵³. Jesienią 1896 roku dzieci z Dębnyk rozpoczęły naukę w wynajmowanym lokalu. Nowy budynek szkoły (przy dzisiejszej ulicy Barskiej) został oddany do użytku w 1901 roku. Koszt budowy i wyposażenia wyniósł 42 817 koron, na którego pokrycie gmina musiała zaciągnąć z Kasy Oszczędnościowej w Krakowie pożyczkę w wysokości 20 tysięcy koron⁵⁴. Wcześniej należało uzyskać zgodę Rady Szkolnej Krajowej na utworzenie osobnego okręgu szkolnego. Negocjacje w tej sprawie prowadził Adam Kirchmayer, właściciel kafłarni J. Niedźwiecki i spółka, który od 1899 roku pełnił

zaledwie 15 koron rocznie. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 80.

⁵⁰ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 12 czerwca 1902 r., sygn. GmP XIII-2, s. 210.

⁵¹ *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 85.

⁵² W 1907 r. Franciszka Kirchmayerowa podarowała grunt pod budowę ochronki dla dzieci na terenie gminy Dębnyki. ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 18 października 1907 r., sygn. GmP XIII-3, s. 21.

⁵³ Decyzja została podjęta 8 kwietnia 1896 r. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 18 kwietnia 1896 r., sygn. GmP XIII-2, s. 120.

⁵⁴ *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XIV, s. 88–89, 110.

także funkcję radnego gminy Dębni \acute{c} ki⁵⁵. W siedmioklasowej szkole w 1904 roku uczyło si \acute{e} 363 dzieci, zarówno chłopców, jak i dziewczynek, w budynku mieściło si \acute{e} także mieszkanie kierownika, roczne utrzymanie szkoły wraz z pensjami dla nauczycieli wynosiło 3158,90 koron⁵⁶. Wszystkie roboty kaflarskie w nowym budynku szkolnym powierzono firmie J. Niedźwiecki i spółka⁵⁷. Zapewne inne inwestycje gminny, jak choćby drogowe, także były wykonywane przez przedsiębiorstwa działające na jej terenie.

Na przełomie XIX i XX wieku na Dębni \acute{c} kach powstawały również inne obiekty użyteczności publicznej. W 1883 roku na gruncie ofiarowanym przez Franciszka Sasorskiego zbudowano neorenesansową kaplicę świętych Piotra i Pawła przy obecnej ulicy Madalińskiego⁵⁸. W 1896 roku gmina podjęła decyzję o budowie dwóch murowanych jatek rzeźniczych⁵⁹. Ich dzierżawcami byli głównie Żydzi⁶⁰. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XIX wieku na Dębni \acute{c} kach utworzono gminny plac targowy nazywany rynkiem, plac ten od 1912 roku nosił nazwę Rynku Dębni \acute{c} kiego, która jest używana do dzisiaj⁶¹. W 1898 roku Rada Gminy podjęła decyzję o budowie aresztu, składającego si \acute{e} z dwóch izb aresztu męskiego, jednej izby aresztu żeńskiego, jednej izby przeznaczonej na mieszkanie dla policjanta oraz magazynu⁶². Na początku stycznia 1901 roku uchwalono również budowę domu gminnego⁶³.

Wszystkie wspomniane inwestycje bardzo obciążały budżet Dębni \acute{c} ki. Przykładowo, w 1905 roku planowane dochody gminy miały wynieść 1390 koron (nie licząc wpływów z podatków), a wydatki 7527 koron⁶⁴. Z kolei na rok 1908 przewidywano, że przychody wyniosą 3469, a wydatki aż ponad 11 tysięcy koron⁶⁵. Różnicę pokrywano przez zwiększanie wysokości dodatków do podatków gminnych⁶⁶. Znaczną część wydatków, jak już wspomniano wcześniej, stanowiły koszty związane z edukacją i utrzymaniem budynku szkolnego. Według obliczeń urzędników, w 1902 roku cały majątek gminy Dębni \acute{c} ki wynosił 70,5 tysiąca koron, ale jej zadłużenie sięgało ponad 27 proc. jego wartości⁶⁷. Dochody obok podatków i opłat gmina czerpała z dzierżawy gruntów (280 koron rocznie), jatek (390 koron) oraz opłat placowych (165 koron), w sumie 11 757,88 korony, ogółem wydatki Dębni \acute{c} ki wynosiły 11 729,90 koron⁶⁸. Część wydatków stanowiły koszty administracyjne, w tym wynagrodzenie dla gminnych urzędników⁶⁹. W 1909 roku majątek gminy szacowano na prawie 58,7 tysięcy koron, z czego wartość budynków wynosiła 51 tysięcy koron, z tytułu dzierżawy praw i przywilejów 1300 koron, gmina posiadała także ponad 6100 koron oszczędności w gotówce i w papierach wartościowych oraz 207 koron w majątku ruchomym⁷⁰.

⁵⁵ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 13 czerwca 1900 r., sygn. GmP XIII-2, s. 173.

⁵⁶ Obowiązkiem szkolnym w okręgu Dębni \acute{c} ki-Zakrzówek objętych było 398 dzieci, różnica wynika stąd, że prawdopodobnie część dzieci uczęszczała do szkół w Krakowie. We wszystkich podkrakowskich gminach istniały wówczas szkoły mieszane, jedynie w Krakowie i Podgórzu nauka odbywała si \acute{e} w osobnych placówkach, męskich i żeńskich. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 88–89.

⁵⁷ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 13 maja 1901 r., sygn. GmP XIII-2, s. 191.

⁵⁸ Heks el Bartosz: *Zwierzyniec zaprasza...*, s. 21.

⁵⁹ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 17 sierpnia 1896 r., sygn. GmP XIII-2, s. 126.

⁶⁰ W 1901 r. dzierżawcami jatek zostali Jakób Stuber i Samuel Kunz. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 27 października 1900 r., sygn. GmP XIII-2, s. 180–181.

⁶¹ Decyzję o uregulowaniu rynku podjęto w 1897 r., natomiast *Encyklopedia Krakowa* podaje, że powstanie gminnego placu w Dębni \acute{c} kach nastąpiło ok. 1900 r. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 1 października 1897 r., sygn. GmP XIII-2, s. 136; *Encyklopedia Krakowa*: Rynek Dębni \acute{c} ki. Red. prowadzący Antoni Henryk Stachowski. Warszawa–Kraków 2000, s. 861.

⁶² ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 20 czerwca 1898 r., sygn. GmP XIII-2, s. 146.

⁶³ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Uchwała o budowie domu gminnego z 25 stycznia 1901, sygn. GmP XIII-2, s. 185–186.

⁶⁴ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 20 października 1904 r., sygn. GmP XIII-2, s. 287.

⁶⁵ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 31 października 1907 r., sygn. GmP XIII-3, s. 21.

⁶⁶ W 1904 roku podjęto decyzję o zwiększeniu dodatków o 36 proc. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy Dębni \acute{c} ki, 20 października 1904 r., sygn. GmP XIII-2, s. 287.

W 1902 r. wpływy z podatków gminnych i innych opłat wyniosły 8366,88 koron. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XX. Tablica dochodów i wydatków gmin sąsiednich i m. Krakowa, s. 112.

⁶⁷ W skład majątku gminy wliczono wartość budynku szkoły, którego nie można było sprzedać. Na 24 tysiące koron obliczono wartość gruntów należących do gminy. Dla porównania, majątek Półwsia Zwierzynieckiego szacowano na ponad 178 tysięcy koron, ale zadłużenie tej gminy sięgało 60 proc. jego wartości. Krowodrza posiadała majątek o wartości prawie 106 tysięcy koron, a jej zadłużenie wynosiło zaledwie 4,5 proc. w stosunku do całego majątku. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XIX. Bilans majątku i długów gmin sąsiednich i miasta Krakowa, s. 111.

⁶⁸ Największe dochody spośród podkrakowskich gmin uzyskiwało Półwsie Zwierzynieckie – prawie 24 tysiące koron, Czarna Wieś osiągała ponad 18 tysięcy koron rocznego dochodu, a Krowodrza prawie 9,5 tysiąca. Dochód Podgórza wynosił blisko 353,5 tysiąca koron. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XIX, s. 111–115.

⁶⁹ W 1900 r. podniesiono pensje urzędników gminy, w tym czasie pisarz gminny pobierał wynagrodzenie w wysokości 280 koron rocznie, a asesor w wysokości 200 koron rocznie. ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 13 czerwca 1900 r., sygn. GmP XIII-2, s. 173. W 1902 r. ogólne koszty administracyjne i zarządu gminy wynosiły 2214 koron rocznie, Półwsie Zwierzynieckie na ten cel przeznaczało 2250 koron, a Krowodrza 1135. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, tab. XX, s. 112. W planowanych na 1910 r. wydatkach pensja roczna naczelnika gminy miała wynosić 1400 koron, pisarza 1200 koron, zastępcy naczelnika 200 koron. W tym samym czasie wynagrodzenie dla policjanta wynosiło 760 koron rocznie, a dla stróża nocnego 560 koron. ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Budżet dochodów i wydatków gminy Dębni \acute{c} ki na rok 1910, sygn. GmP XIII-3, s. 146–148.

⁷⁰ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Wykaz majątku gminy Dębni \acute{c} ki, sygn. GmP XIII-3, s. 114–118.

Stanisław Tondos, Juliusz Kossak, Widok ogólny Krakowa zza Wisły, 1886; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-1400/VIII

Projekt budowy kanału Dunaj – Odra – Wisła i powódź z 1903 roku

Na początku XX wieku władze austriackie rozpoczęły przygotowania do budowy kanału łączącego Dunaj, Odrę i Wisłę w ramach szeroko zakrojonych inwestycji transportowych na terenie monarchii. Budowie kanału towarzyszyć miało powstanie portu żeglugi śródlądowej oraz regulacja Wisły w rejonie Krakowa. O tym, jak ważna była ta kwestia, mieszkańcy m.in. Dębnik i Zakrzówka przekonali się w lipcu 1903 roku. Nienotowaną od wielu lat powódź tak opisywał Paweł Czuj: „Dnia 10, 11 i 12 lipca pogotowie wojskowe wzmacniało wały, a ludność cywilna samorzutnie pracowała przy taczakach, zwożąc ziemię, piasek, nawóz. Noc z 12 na 13 lipca była pełna niepewności. Cała ludność czuwała na wałach, w bramach – nikt nie kładł się spać – a kiedy zapowiedziano przyływ wody plus 1,50 m, mieszkańcy sutener, parterów uciekali z dobytkiem na strychy lub kto był blisko toru kolejowego lokował się na szynach. Pociągi przestały kursować. Na jedynej niezalanej wodą ulicy Zagrody, pomieszczono cały żywy inwentarz gospodarski. Szarzał świt z soboty na niedzielę 13 lipca, gdy toczące się zwały wody ze strasznym hukiem zalewały ulice Dębnik i Zakrzówka – nie wytrzymało kilkanaście minut, a zamiast dróg – potworzyły się rwące rzeki. Pęd wody był tak szalony, że dzielni i doświadczeni rybacy na niektóre ulice za żadne skarby wiosłować nie chcieli. Pod kilku domami woda wyrwała fundamenty i doły na głębokość 2 metrów. Pogodny

Bronisław Schönborn, Kaplica przy ul. Madalińskiego na Dębnikach, 1952; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-1959/VIII

świt niedzieli przeglądał się w jednej tafli wody od Ludwinowa aż pod Krzemionki. Rozszalały żywioł niósł ze sobą rozbite stodoły, dachy z cegielni, sprzęty gospodarcze, które kotłując w Rynku Dębnickim, zatarasowały wjazd łodziom do bram z żywnością i wodą do picia²⁷¹.

⁷¹ Czuj Paweł: Jak tu było przed laty?... , s. 57.

Wawel od południowego zachodu, 1913, fot. J. Misiński; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs25/IX

Straty spowodowane przez wylew Wisły i Wilgi tylko na Dębnikach wstępnie oszacowano na kwotę 100 tysięcy koron, ich usunięcie zdecydowanie przekraczało finansowe możliwości gminy. Dlatego Rada zwróciła się z prośbą do rządu c.k. w Wiedniu, Wydziału Krajowego we Lwowie o udzielenie bezzwrotnej zapomogi na naprawę dróg, chodników i kanałów oraz bezprocentową pożyczkę dla obywateli dotkniętych powodzią⁷². W specjalnej uchwale Rada Gminy wyraziła także wdzięczność komendantowi twierdzy za pomoc udzieloną podczas powodzi i w likwidacji jej skutków⁷³. Do dziś w różnych punktach miasta można spotkać tzw. tablice powodziowe, pokazujące poziom wody z lipca 1903 roku (m.in. przy ulicy Kącik w Podgórzu, przy klasztorze sióstr Norbertanek na Zwierzyńcu). Zagrożenie powodzią na Dębnikach powtarzało się w kolejnych latach. W lipcu 1908 roku wobec podniesionego poziomu wody w Wiśle rybacy na polecenie gminnych urzędników pełnili w łodziach straż nocną na rzece, całodobowo dyżurowali także radni, by ostrzec mieszkańców w razie zbliżającego się niebezpieczeństwa⁷⁴.

Receptą na powtarzające się wylewy Wisły miała być regulacja wraz z wspomnianą budową kanału. Jedną z lokalizacji rozważanych przez urzędników pod przyszły port były właśnie Dębniaki. Spotkało się to ze sprzeciwem ze strony części radnych, którzy obawiali się przede wszystkim utraty wartości gruntów oraz problemów z komunikacją na terenie gminy, a także pogorszenia warunków zdrowotnych przez wzrost wilgotności. Jak zapisano w protokole z posiedzenia Rady Gminy: „w ogóle nagromadzenie takich mas wody wśród wsi zabudowanej tak samo jak Kraków samymi kamienicami i mającej cechę i warunki miasta, musi spowodować

obniżenie wartości [działek]⁷⁵. Co ciekawe, przeciwnego zdania byli krakowscy urzędnicy, którzy uważali, że budowa projektowanego portu na terenie Dębnik może się przyczynić do wzrostu wartości gminnych gruntów⁷⁶. Prace nad regulacją Wisły na terenie Krakowa były prowadzone w latach 1907–1913, autorem projektu był Roman Ingarden⁷⁷.

Przyłączenie Dębnik do Krakowa

Planowana przez władze centralne budowa kanału Dunaj – Odra – Wisła wpłynęła na przyspieszenie negocjacji Krakowa z sąsiednimi gminami w sprawie przyłączenia, gdyż władze miasta zdawały sobie sprawę, że usytuowanie tak waż-

⁷² ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Uchwała z 16 lipca 1903 r., sygn. GmP XIII-2, s. 231.

⁷³ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 24 lipca 1903, sygn. GmP XIII-2, s. 233–234.

⁷⁴ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 23 lipca 1908 r., sygn. GmP XIII-3, s. 69.

⁷⁵ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 4 października 1903 r., sygn. GmP XIII-2, s. 247.

⁷⁶ *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 106.

⁷⁷ Ingarden Roman: Ochrona Krakowa przed powodzią Wisły. Odczyt wygłoszony w streszczeniu na ogólnym zebraniu VI-ego zjazdu Techników Polskich w Krakowie 14.09.1912, odbitka z Pamiętnika VI Zjazdu Techników Polskich. Kraków 1916, za: *Bulwary wiślane. Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie* [online], s. 2 [dostęp 21 września 2015 r.]. Dostępny w internecie: www.mimk.com.pl/bulwary-wislane.

Willa Lasockich na Dębnikach, lata 70.–80. XIX w., autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs16714/IX

nej inwestycji poza jego granicami mogłoby negatywnie wpłynąć na jego dalszy rozwój⁷⁸. Z powodów technicznych port żeglugi śródlądowej mógł powstać tylko na prawym brzegu Wisły. W 1903 roku urzędnicy miejscy wystąpili do ościennych gmin z zapytaniem w sprawie ewentualnej integracji⁷⁹. Rada Gminy Dębniki już wcześniej była zainteresowana włączeniem do Krakowa. W 1902 roku uchwalono wydelegowanie komisji do magistratu „w celu powzięcia wiadomości o korzyściach gminy powstałych wskutek ewentualnego przyłączenia Dębnik do Krakowa”⁸⁰.

17 marca 1904 roku Rada Gminy wyraziła wstępną zgodę na przyłączenie, stawiając przy tym następujące warunki: przejęcie przez Kraków majątku gminy wraz ze wszystkimi zobowiązaniami, zatrudnienie urzędników gminnych w magistracie, przeznaczenie zgromadzonego kapitału na cele lokalne, zapewnienie komunikacji pieszej

oraz przewozu łodzią, zamontowanie brakującego oświetlenia gazowego, zapewnienie opieki nad ubogimi z terenu gminy, zagwarantowanie odpowiedniej reprezentacji w Radzie Miejskiej Krakowa, zapewnienie okresu przejściowego (15 lat) na wprowadzenie podatków obowiązujących w Krakowie, zobowiązanie do dbania o potrzeby gminy⁸¹. W zamian gmina Dębniki zobowiązała się do niezaciągania kolejnych pożyczek bez zgody Rady Miejskiej Krakowa. Ostateczne ustalenie warunków przyłączenia Dębnik do Krakowa nastąpiło w grudniu 1906 roku⁸².

Równocześnie trwały negocjacje z właścicielami obszaru dworskiego na Dębnikach. Hrabia Bronisław Lasocki w imieniu rodziny już w 1904 roku wyraził zgodę na sprzedaż majątku miastu⁸³. Formalnie Dębniki zostały przyłączone do Krakowa w 1910 roku i stały się jego XI dzielnicą. Był to pierwszy etap tworzenia Wielkiego Krakowa, zgodnie z kon-

⁷⁸ Wśród przyczyn dążenia Krakowa do rozszerzenia granic wymienia się m.in. zbyt dużą gęstość zaludnienia Krakowa (najwyższa w całej monarchii, w 1900 r. bez Błoni wynosiła 15 851 osób na km kw.), szybszy rozwój okolicznych gmin, co wiązało się z odpływem ludności z miasta, wykorzystywanie przez mieszkańców sąsiednich gmin infrastruktury Krakowa (edukacja, opieka zdrowotna, energia, wodociągi itd.). *Kraków. Rozszerzenie granic 1909–1915*. Wyd. Karol Rolle. Kraków 1931, s. 205–216.

⁷⁹ Nowak Janusz Tadeusz: *Wielki Kraków...*, s. 32–33.

⁸⁰ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 15 kwietnia 1902 r., sygn. GmP XIII-2, s. 207.

⁸¹ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 17 marca 1904 r., sygn. GmP XIII-2, s. 268.

⁸² Klimas Małgorzata, Lesiak-Przybył Bożena, Sokół Anna: *Wielki Kraków. Rozszerzenie granic miasta w latach 1910–1915. Wybrane materiały ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*. Kraków 2010, s. 102.

⁸³ *Ibidem*, s. 103.

Tłok pieczętny gminy Dębniki, przełom XIX i XX w.; w zasobie ANK, nr inw. T194

Zatyczka do pieca z fabryki Adama Żychonia na Dębnikach, lata 60.–70. XIX w.; w zbiorach Janusza Firleta

<p>Józef Wałkowiński Dostawca c. k. Salin Pierwsza krajowa parowa fabryka lin konopnych i drucianych oraz wszelkich wyrobów powroźniczych w Dębnikach Nr 70 (dum własny), sklep Kraków, Plac Maryacki Nr 8. Zwracam uwagę na adres.</p>	<p>ADOLF SIOSTRZONEK MAŁARZ KRAKÓW, ulica Zwierzyniecka L. 12. Podejmuje się wszelkich robót malarskich pokojowych jak i pokoniecznych w mieście i na prowincji, wykonywując takowe sumiennie i punktualnie po możliwie przystępnych cenach. Polecam się W.W.P.P. Architektom, Inżynierom i Budowniczym, jakoteż P.P. Administratorom i Szan. P. T. Publiczności. Z szacunkiem <i>Adolf Siostroznek.</i></p>
---	--

ZAKŁAD DENTYSTYCZNY

H. Matuszewski
technik - dentysta
W KRAKOWIE
ulica św. Jana 3, II piętro
wykonuje
Sztuczne zęby
na sposób amerykański.

L. SZKLARSKI
ZAKŁAD ŚLUSARSKI
W PODGÓRZU.
Wyrabia:
Kasy ogólnowalowe,
wagi pomostowe
i roboty budowlane

Reklama fabryki lin Józefa Wałkowińskiego z Dębnik w „Kalendarzu Krakowskim Józefa Czecha na rok 1911”, r. 80, s. 40

cepcją Juliusza Leo. 16 i 17 kwietnia 1910 roku odbyły się oficjalne uroczystości, na których nie zabrakło najważniejszych przedstawicieli życia politycznego i społeczno-kulturalnego ówczesnej Galicji⁸⁴. Dla uczczenia tego wydarzenia 16 kwietnia 1910 roku Rada Miejska Krakowa postanowiła przekazać działkę pod budowę kościoła oraz dotację w wysokości 100 tysięcy koron. Wybudowany w latach trzydziestych na Dębnikach parafialny kościół św. Stanisława Kostki jest najbardziej okazałym pomnikiem wdzięczności Krakowa za rozszerzenie jego granic⁸⁵.

Wybrane uchwały Rady Gminy Dębniki z lat 1903–1910

Przedstawione poniżej wybrane uchwały Rady Gminy Dębniki ukazują, jakimi sprawami zajmowali się radni, i choć trudno na ich podstawie wyciągać bardziej ogólne wnioski, to mogą być ciekawym źródłem do poznania obyczajowości ludzi mieszkających w podkrakowskich gminach przed przeszło stu laty. 24 lipca 1903 roku radni przekazali kondolencje z powodu śmierci papieża Leona XIII (zm. 20 lipca 1903 r.), z tej okazji wywieszono na dębnickiej kaplicy żałobną flagę⁸⁶. W 1905 roku w geście solidarności Rada uchwaliła przekazanie kwoty 30 koron na pomoc dla wdów i dzieci po poległych Polakach w wojnie rosyjsko-japońskiej oraz utworzenie komitetu zbierającego składki na ten cel⁸⁷. W 1907 roku podczas nadawania nazw nowo powstającym ulicom na Dębnikach manifestowano także swój patriotyzm. Wprowadzono ulice: Jana III Sobieskiego, Bartosza Głowackiego, przysiółek zwany Księżę zyskał miano Księdza Marka (Marek Jandołowicz), uznawanego za duchowego przywódcę konfederacji barskiej, ulicę Wojсковą przekształcono na ulicę Józefa Kraszewskiego⁸⁸.

Ciekawą sprawą zajmowali się radni w 1908 roku na wniosek jednego z mieszkańców. Postanowiono wówczas powołać komisję, której zadaniem było zbadanie, czy figura umieszczona na fasadzie jednego z domów spełnia

⁸⁴ Szczegółowo przebieg uroczystości przedstawił Janusz Tadeusz Nowak. Zob. Nowak Janusz Tadeusz: *Wielki Kraków...*, s. 73–77.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 109.

⁸⁶ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 24 lipca 1903 r., sygn. GmP XIII-2, s. 233–234.

⁸⁷ ANK, Księga uchwał..., 1867–1907, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 18 kwietnia 1905 r., sygn. GmP XIII-2, s. 298.

⁸⁸ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 28 sierpnia 1907, sygn. GmP XIII-3, s. 11.

normy moralne i estetyczne, a w razie gdyby ich nie spełniała, Rada miała wezwać właściciela domu do usunięcia figury⁸⁹. Po uchwaleniu przez Sejm Krajowy we Lwowie zgody na rozszerzenie granic Krakowa Rada Gminy postanowiła złożyć hołd i życzenia prezydentowi Juliuszowi Leo z powodu „doprowadzenia do skutku dzieła utworzenia Wielkiego Krakowa”⁹⁰. Jedną z ostatnich uchwał podjętych przez Radę Gminy Dębniaki przed przyłączeniem do Krakowa było wykonanie pamiątkowej fotografii (tak postąpiły wszystkie podkrakowskie gminy), a także przyznanie nagrody naczelnikowi Tomaszowi Molowi w wysokości 100 koron za przeszło 15-letnią służbę na rzecz społeczności Dębniak⁹¹.

Mieszkańcy Dębniak na przełomie XIX i XX wieku

Zmiany, jakie zaszły na Dębniakach w ciągu życia zaledwie jednego pokolenia na przełomie XIX i XX wieku, najlepiej widać na przykładzie ich struktury społecznej. Doskonałym źródłem jej poznania jest zachowany spis ludności miasta Krakowa z 1910 roku z podziałem na poszczególne dzielnice⁹². Liczący ponad 400 stron dokument wymienia wszystkich mieszkańców Dębniak z podaniem daty i miejsca urodzenia oraz wykonywanego zawodu. Na początku XX wieku na Dębniakach mieszkali ludzie wywodzący się ze wszystkich warstw społecznych – od niewykwalifikowanych robotników, drobnych rzemieślników i urzędników niższego szczebla, po przedstawicieli elity intelektualnej i gospodarczej ówczesnego Krakowa, profesorów Uniwersytetu, lekarzy, adwokatów, inżynierów, dyrektorów dużych fabryk i banków. Szybko rozwijająca się podkrakowska miejscowość była dobrym miejscem do lokaty kapitału, stąd właścicielami kamienic czynszowych na Dębniakach zostawali m.in. zamożni ziemianie i przemysłowcy. Wraz z napływem ludzi na Dębniaki i przekształceniem typowej wsi w gęsto zaludnione przedmieście nastąpiła także zmiana w strukturze zawodowej. W miejsce tradycyjnych zajęć ludności pojawiły się nowe, nieznanne jeszcze kilkadziesiąt lat wcześniej zawody, jak choćby kolejarze, elektrycy, monterzy, operatorzy maszyn, mechanicy.

Mieszkańcy Dębniak byli zróżnicowani także pod względem religijnym. Według danych ze spisu ludności z 1900

Alfred Dawn, Widok na kościół Mariacki z Dębniak, Kraków, 1909, gwasz; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-2316/VIII

roku na Dębniakach (łącznie z obszarem dworskim) mieszkało 2643 katolików, 23 grekokatolików, ośmiu ewangelików, 56 Żydów (osób deklarujących wyznanie mojżeszowe) i jedna osoba innego wyznania⁹³. Odzwierciedleniem zmieniającego się Dębniak był także skład Rady Gminy. W pierwszych latach samodzielnej gminy radnymi zostawali niemal wyłącznie gospodarze wiejscy i rzemieślnicy, wywodzący się z rodzin od pokoleń osiadłych na Dębniakach. W ostatniej Radzie zasiadali przedstawiciele różnych grup, w tym ludzie, którzy na Dębniakach zamieszkali dopiero się na przełomie XIX i XX wieku. Wśród radnych Dębniak tuż przed przyłączeniem do Krakowa znaleźli się m.in. wspomniani już Roman Bandurski, Adam Kirchmayer, Józef Schieferstein oraz Józef Męcina-Krzysz, krakowski artysta malarz.

Podsumowanie

Analiza zachowanych dokumentów podkrakowskich gmin, włączonych do Krakowa w 1910 roku dostarcza interesujących informacji na temat funkcjonowania samorządu w okresie autonomii galicyjskiej. Materiały te są również cennym źródłem do poznania stosunków społecznych i gospodarczych panujących na przełomie XIX i XX wieku, a także do zrozumienia pewnych zjawisk i mechanizmów, zapoczątkowanych w drugiej połowie XIX wieku, których skutki widoczne są do dzisiaj. Na przykładzie Dębniak można zaobserwować przemiany cywilizacyjne, jakich doświadczyli mieszkańcy podkrakowskich miejscowości. Impulsem do

⁸⁹ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 4 września 1908 r., sygn. GmP XIII-3, s. 83.

⁹⁰ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 6 listopada 1908, sygn. GmP XIII-3, s. 100–101.

⁹¹ ANK, Księga uchwał..., 1907–1910, Protokół z posiedzenia Rady Gminy, 8 marca 1910 r., sygn. GmP XIII-3, s. 179.

⁹² ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, Dz. XI Dębniaki, sygn. 29/90, t. 20.

⁹³ Dla porównania, na Ludwinowie było 1978 katolików, siedmiu ewangelików, 124 Żydów, na Półwsi Zwierzynieckiej 2588 katolików, 35 grekokatolików, trzech protestantów i 249 Żydów. *Studia do sprawy przyłączenia gmin...*, s. 45.

dynamicznego rozwoju stała się budowa mostu przez Wisłę – uzyskanie stałego połączenia z Krakowem zapoczątkowało ruch migracyjny na dużą skalę.

Ważną rolę w procesie rozwoju Dębni odegrała także Rada Gminy, złożona z ludzi działających na rzecz społeczności, z której sami się wywodzili. Gmina Dębni z początku XX wieku, mimo licznych problemów, z jakimi musiała się zmierzyć, może być przykładem skutecznego zarządzania, in-

westowania w niezbędną infrastrukturę przy jednoczesnym dbaniu o właściwe zbilansowanie budżetu. Przy ocenie osiągnięć gminy Dębni należy też pamiętać, jak skromne były jej możliwości w początkowym okresie funkcjonowania. Kierując się interesem ogółu mieszkańców, a także patrząc na potencjalne korzyści w dłuższej perspektywie, Rada Gminy podjęła decyzję o przyłączeniu do Krakowa, choć z pewnością był to krok wymagający odwagi.

Bibliografia

Źródła

ANK, Inwentarz majątku gminy Dębni (Dembniki) vel Rybaki, 1877, sygn. GmP XIII-4

ANK, Księga uchwał gminy Dębni (Dembniki) vel Rybaki, 1867–1907, sygn. GmP XIII-2

ANK, Księga uchwał gminy Dębni (Dembniki) vel Rybaki, 1907–1910, sygn. GmP XIII-3

ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, Dz. XI Dębni, sygn. 29/90, t. 20

Opracowania

Czuj Paweł: Jak tu było przed laty?. W: *Pamiętka konsekracji kościoła w Dębnikach*. Kraków 1938, s. 52–59

Encyklopedia Krakowa. Rynek Dębnicki. Red. prowadzący Antoni Henryk Stachowski. Warszawa–Kraków 2000

Heksel Bartosz: *Zwierzytniec zaprasza – Dębni*. Kraków 2015

Ingarden Roman: Ochrona Krakowa przed powodzią Wisły. Odczyt wygłoszony w streszczeniu na ogólnym zebraniu VI-ego zjazdu Techników Polskich w Krakowie 14.09.1912, odbitka z Pamiętnika VI Zjazdu Techników Polskich. Kraków 1916, za: *Bulwary wislane. Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie* [online], s. 2 [dostęp 21 września 2015 r.]. Dostępny w internecie: www.mimk.com.pl/bulwary-wislane

Klimas Małgorzata, Lesiak-Przybył Bożena, Sokół Anna: *Wielki Kraków. Rozszerzenie granic miasta w latach*

1910–1915. *Wybrane materiały ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*. Kraków 2010

Kołodziejowa Bolesława: *Ceramika krakowska I poł. XX w.* „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” 1991, t. 14, s. 121–158

Kostuch Bożena: *Krakowskie fabryki kafli w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, z. 29, s. 229–240

Lulewicz Dominik: Dwa miasta, dwa brzegi. O kolei i mostach w Podgórzu. W: *Dwa miasta, dwa brzegi. W 100. rocznicę połączenia Podgórza i Krakowa (1915–2015)*. Red. nauk. Elżbieta Firlet. Kraków 2015, s. 219–275

Mapa Twierdzy (1899–1904). Red. Jan Janczykowski. Atlas Twierdzy Kraków. Seria 1. Materiały Źródłowe, t. 12. Kraków 2000

Moskal Katarzyna: *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. Katalog Zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr 5. Kraków 2012

Nowak Janusz Tadeusz: *Wielki Kraków – wielkie szanse 1910–2010*. Red. Anna Biedrzycka. Kraków 2010

Kraków. Rozszerzenie granic 1909–1915. Wyd. Karol Rolle. Kraków 1931

O przyszłość Twierdzy Kraków. Opracowanie studialne dla Programu Planu Ochrony Zespołu Historyczno-Krajobrazowego Twierdzy Kraków. Red. Zbigniew Myczkowski, Halina Rojkowska-Tasak. Atlas Twierdzy Kraków. Seria 2. Prace Studialne, t. 5. Kraków 2010

Studia do sprawy przyłączenia gmin sąsiednich do miasta Krakowa. Kraków 1905

The Dębni commune in the age of Galicia's autonomy, 1867–1910

This article describes the functioning of the Dębni commune in the age of Galicia's autonomy from its establishment till its formal incorporation into Kraków in 1910, making use of documents from the National Archives in Kraków to a large extent. The preserved documents of communes incorporated as a part of Great Kraków are a valuable source of information not only about the history of local government in Galician times, but also about social and economic relations at the turn of the 20th century. The article presents the most important areas of activity of the Dębni commune on the example of selected resolutions and minutes of meetings of the Commune Council and successive stages of its development. In the 1860s and 1870s, Dębni was a small and sparsely populated

commune; the population's main occupations were agriculture and fishery, although brick factories and lime kilns functioned there, too. Not having its own property at the beginning, the commune was not able to perform all of the tasks entrusted to it by the county starost office in Wieliczka.

The turning point in the history of Dębni was the construction of a bypass railway bridge put to use in 1888. Having gained permanent connection with Kraków, Dębni began to develop dynamically. The migration of inhabitants of Kraków and the entire contemporary Galicia was accompanied by a true building boom. In the years 1890–1900, the number of inhabitants of Dębni rose three times; it was one of the fastest developing communes

in the Kraków region. In 1910, it had already almost 5,000 inhabitants and was the most densely populated commune beside Krowodrza that was incorporated into Kraków at that time. Dębniki offered also favourable conditions for the development of industry. The pace of changes experienced by inhabitants of Dębniki at the turn of the 20th century was huge; during the life of one generation, it turned from a typical village into a densely populated suburban area. This led to changes in the social and professional structure of inhabitants. Such a big inflow of inhabitants brought measurable benefits to the commune in the form of higher income, but on the other hand it involved costly investments. At the beginning of the 20th century, the Dębniki commune expanded intensively its road infrastructure and sewerage

system and erected public utility buildings (for example, a school), although needs in this area were much larger than possibilities. For this reason, a decision was made to begin negotiations on the incorporation of the commune into Kraków.

At the turn of the 20th century, Dębniki constituted an interesting social and cultural conglomerate; the small area of the commune was inhabited by people representing all social levels: from unskilled workers to representatives of the intellectual and financial elite of Kraków. Apart from Catholics, believers in other religions also lived there. In 1910, Dębniki formally became the 11th district of Kraków, and the result of changes initiated at the end of the 19th century can be seen till today.